सेट -2 कक्षा - दशमी

संस्कृतम्

समय - होरात्रयम् सम्पूर्णाङ्काः - 80

समान्यनिर्देशाः -

i. अस्मिन् प्रश्नपत्रे चत्वारः खण्डाः सन्ति |

ii. प्रत्येकं खण्डम् अधिकृत्य उत्तरणि एकस्मिन् स्थाने क्रमेण लेखनीयानि |

iii. प्रश्नसङ्ख्या प्रश्नपत्रानुसारम् अवश्यमेव लेखनीया |

iv. प्रश्ननां निर्देशाः ध्यानेन अवश्यं पठनीयाः |

अपठित अवबोधनम्

1.अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत (10)

सूर्यवंशे सर्वप्रथमं मनु नृपः अभवत्। तस्य कुले एव दिलीपः इति ख्यातनामा राजा समुत्पन्नः। राजा दिलीपः सर्वेषां विषयाणां ज्ञाता आसीत् तथापि सः सर्वदा अभिमानरहितः, पराक्रमी, परिश्रमी, क्षमाशीलः आसीत् । दिलीपः न्यायपूर्वकं पितृवत् च प्रजापालनं करोति स्म। सः प्रजायाः रक्षणे सर्वदा उद्यतः भवति स्म। अतः सः एव प्रजायाः पिता आसीत्। राजा दिलीपः यदा चिरं सन्ततिं न अलभत तदा तं गुरुवशिष्ठः सन्ततिं प्राप्तुं कामधेनोः पुत्र्याः नन्दिन्याः सेवार्थम् आदिशत्। दिलीपः स्वभार्यया सह एकविंशतिः दिवसपर्यन्तं गोसेवाम् अकरोत्। द्वाविंशतितमे दिने एकः सिंहः नन्दिनीम् आक्राम्यत्। दिलीपः गोरक्षायै स्वशरीरं समर्पयितुम् उद्यतः अभवत्। प्रसन्ना नन्दिनी तस्मै सन्ततेः वरम् अयच्छत्।

(अ) एकपदेन उत्तरत-(केवलं प्रश्नद्वयम्) (1 × 2 = 2)

(i) दिलीपः कया सह गोसेवाम् अकरोत् ?

(ii) दिलीपः किमर्थं स्वशरीरं समर्पयितुम् उद्यतः अभवत् ?

(iii) सूर्यवंशे सर्वप्रथमं कः नृपः अभवत् ?

(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत-(केवलं प्रश्नद्वयम्) (2 × 2 = 4)

(i) गुरुवशिष्ठः किमर्थं नन्दिन्याः सेवार्थम् आदिशत्?

(ii) दिलीपः कथं प्रजापालनं करोति स्म?

(iii) दिलीपः कति दिवसपर्यन्तं गोसेवाम् अकरोत् ?

(इ) अस्य अनुच्छेदस्य कृते उपयुक्तं शीर्षकं संस्कृतेन लिखत। (1)

(ई) यथानिर्देशम् उत्तरत-(केवलं प्रश्नत्रयम्) (1 × 3 = 3)

(i) 'आक्राम्यत्' इत्यस्याः क्रियायाः कर्तृपदं किम्?

(क) दिलीपः (ख) वशिष्ठः

(ग) सिंहः (घ) रामः

(ii) 'क्षमाशीलः' इति पदस्य विशेष्यं गद्यांशात् चित्वा लिखत।

(क) वशिष्ठः (ख) दिलीपः

(ग) पराक्रमी (घ) रामः

(iii) 'वंशे' इत्यस्य पदस्य कः पर्यायः अत्र आगतः?

(क) कुले (ख) सन्ततेः

(ग) चिरम् (घ) पुत्रः

(iv) अनुच्छेदे 'अलसः' पदस्य कः विपर्ययः आगतः?

(क) क्षमाशीलः (ख) परिश्रमी

(ग) पराक्रमी (घ) आलसी

रचनात्मकं-कार्यम्

प्रश्न 2. भवतः नाम मोहनः। भवतः विद्यालये वार्षिकोत्सवे 'अभिज्ञान शाकुन्तलम्' इति संस्कृत-नाटकस्य मञ्चनं भविष्यति। तदर्थं स्वमित्रं सोहनं प्रति लिखितं निमन्त्रणपत्रं मञ्जूषा पद सहायतया पूरयित्वा पुनः लिखत (½ × 10 = 5)

नवोदय विद्यालयः

(i) .....

दिनाङ्कः

प्रिय मित्र

(ii) .....

नमोनमः।

अत्र कुशलं (iii) ..... अस्माकं विद्यालये आगामी सप्ताहे विद्यालयस्य वार्षिकोत्सवस्य आयोजनं भविष्यति। तत्र 'अभिज्ञानशाकुन्तलम्' इति नाटकस्य (iv) ..... भविष्यति। अहं तस्मिन् नाटके (v) ..... करिष्यामि। अस्य कार्यक्रमस्य मुख्यातिथिः (vi) ..... भविष्यति। भवान् अवश्यमेव तत् (vi) ..... आगच्छतु। मम (vii) ..... भविष्यति। सर्वेभ्यः अग्रजेभ्यः मम (ix) ..... निवेदयताम् इति।

भवदीयः वयस्यः

(x) .....

मञ्जूषा- प्रणामाञ्जलिः, मोहनः, उत्साहवर्धनम्, तत्रास्तु, शिक्षानिदेशक, सोहन, मुम्बईतः, मञ्चनम्, अभिनयं, द्रष्टुम्।

प्रश्न 3. प्रदत्तं चित्रं दृष्ट्वा मञ्जूषायां प्रदत्तशब्दानां सहायतया पञ्चवाक्यानि संस्कृतेन लिखत

1×5=5

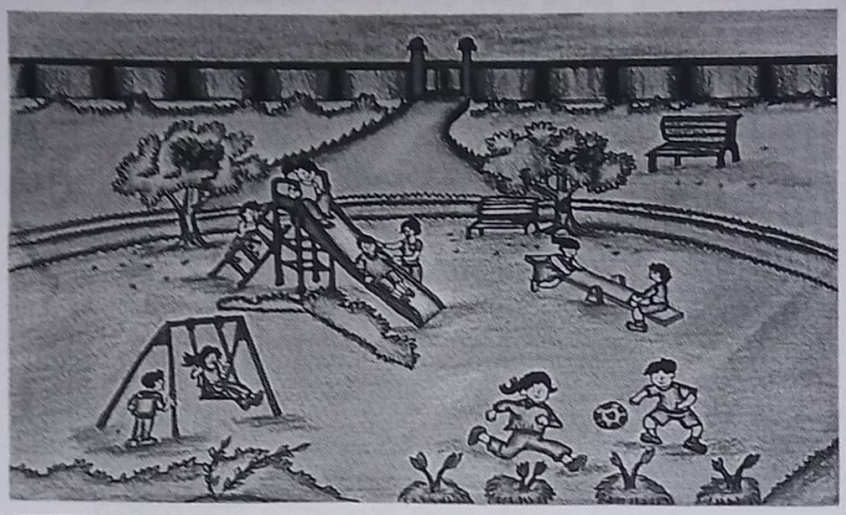

मञ्जूषा : उपवनम्, बालिकाः, वृक्षाः, पादपाः, प्रसन्नाः, पञ्च, अस्ति, सन्ति, क्रीडन्ति, कन्दुकेन, शोभन्ते, पर्वताः, पक्षिणः, आकाशे, पश्यन्ति, भ्रमन्ति, परिवेशः, सुन्दरः।

अथवा

मञ्जूषायां प्रदत्तशब्दानां सहाय्येन निम्नलिखितं विषयं अधिकृत्य पञ्चभिः संस्कृतवाक्यैः एकम् अनुच्छेदं लिखत।

"मार्ग- सुरक्षा"

मञ्जूषा- यातायातनियमाः, रक्त, पीत, हरित, विद्युत् संकेतान्, अवधानेन, वाहनचालन समये, पदयात्री, जीवनघातकाः, वामतः, दक्षिणतः

प्रश्न 4.अधोलिखितानि वाक्यानि संस्कृतभाषया अनूद्य, लिखत-(केवलं पञ्चवाक्यम्, रचनात्मकम्) (1 × 5 = 5)

(i) मैं पिताजी के साथ घर जाता हूँ।

I go home with my father.

(ii) मित्र पत्र लिखते हैं।

Friends write a letter

(iii) विद्यालय के चारों ओर फूल हैं।

There are flowers around the school.

(iv) सीता गीत गाती है।

Seeta sings a song.

(v) कल तुम कहाँ जाओगे?

Where will you go tomorrow?

(vi) बच्चे गेंद से खेलते हैं।

Children play with ball.

(vii) मेरी माँ एक परिश्रमी महिला है।

My mother is a hard-working woman.

(अनुप्रयुक्त व्याकरणम्)25 अङ्काः

प्रश्न 5 अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां सन्धिं सन्धिविच्छेदं वा कुरुत –

(केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1*4=4

(1 पिताऽस्य किं **तपस्तेपे।**

(2) *सा पत्युर्गृहं गच्छति।*

(3) निसर्गे **स्यान्न** समाविष्टा।

(4) न रूपं न **ध्वनिरस्ति।**

(5) न **कुर्यादहितं** कर्म।

प्रश्न 6 अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदेषु समासं विग्रहं वा प्रदतविकलपेभ्य: चित्वा लिखत- (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1*4=4

(1)**वाष्पयानमाला** संधावति।

(क)वाष्पयानेषु माला (ख) वाष्पयानेभ्य: माला (ग) वाष्पयानानां माला (घ) वाष्पयानात् माला।

(2) किं द्वयोरप्येकमेव **प्रतिवचनम्**।

(क)वचने वचने प्रति (ख) वचनं वचनं प्रति (ग) वचनात् वचनात् प्रति (घ) वचनस्य प्रति।

(3) तत्र राजसिंहः नाम **राजपुत्रः** वसति स्म ।

(क)राज्ञः पुत्रः (ख) राज्ञे पुत्रः (ग) राज्ञा पुत्रः (घ)राज्ञि पुत्रः।

(4)गुणां न वेति **निर्गताः गुणाः यस्मात् सः** ।

(क) निर्गुणः (ख) निर्गतगुणाः (ग) निर्गुणम् (घ) निर्गुणा

प्रश्न 7 अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां प्रकृति – प्रत्यायौ संयोज्य विभज्य वा उचितम् उत्तरं विकलपेभ्यः चित्वा लिखत – (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1*4=4

(1)**बुध्दिमती** पुत्रद्वयोपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता ।

(क)बुद्धिमान् + ङीप् (ख) बुद्धिमत् + टाप्। (ग) बुद्धिमत् + ङीप् (घ) बुद्धि+ टाप्

(2)जननी तुल्य – **वत्सला** ।

(क)वत्सल + टाप् (ख) वत्सल + ङीप् (ग) वत्सलः+ टाप् (घ) वत्सल+ तुमून्

(3) सर्वेषां मत्कृते **महत्त्वं** विद्यते ।

(क)महत् +त्व (ख) महत् + त्व (ग) महत् + त्वम् (घ) महत्त+ तव

(4) विद्वांस एव लोकेऽस्मिन **चक्षुष् + मतुप्** प्रकीर्तिताः ।

(क) चक्षुष्मान् (ख) चक्षुष्माना (ग) चक्षुष्मन्तः (घ)चक्षुष्मत्

प्रश्न 8 मञ्जूषायां प्रदत्तैः पदैः वाच्य परिवर्तनं कृत्वा अधोलिखितं संवादं पुनःलिखत – - (केवलं प्रश्नत्रयम्) 1*3=3

रामा – किं! (1)---------- पुस्तकस्य पदानुशीलनीम् अपि पश्यसि ?

साक्षी – आम् ! मया पदानुशीलनी अपि (2)---------?

रामा – किम् अधुना त्वया (3)----------लिखयन्ते?

साक्षी – आम्,अहम् अधुना शब्दरूपाणि (4) ----------|

रामा – उत्तमम् ! स्मरणम् अपि करोतु ।

मंजूषा – शब्दरूपाणि, दृश्यते, त्वम्, लिखामि

प्रश्न 9 कालबोधकशब्दैः अधोलिखित दिनचर्यां वा पूरयत – (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) 1*4=4

(i) अहं सायं 5:30 वादने .... भ्रमणं करोमि।

(ii) केशवः प्रातः 6:00 वादने ..... जागर्ति।

(iii) कपिलः प्रातः 7:30 वादने ..... विद्यालयं गच्छति।

(iv) सायं 4:30 वादने .... निनादः अतिरिक्तकक्षायै गच्छति।

(v) प्रणवः रात्रौ 8:45 वादने .... दूरदर्शनं पश्यति।

प्रश्न 10 **मञ्जूषायां प्रदत्तैः उचितैः अव्ययपदैः अधोलिखितवाक्येषु रिक्तस्थानानि पूरयत –**

-(केवलं प्रश्नत्रयम्) 1×3=3

(i) किं त्वम् ..... वाराणसी गमिष्यसि?

(ii) ..... एव अहम् मातुलस्य गृहं गच्छामि।

(iii) ..... अहं पाठं पठामि तावत् त्वम् अभ्यासं कुरु।

(iv) यत्र मम विद्यालयः ..... एव अहम् वसामि।

मंजूषा- तत्र, यावत्, यदा-कदा, श्वः

प्रश्न11 अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदम् अशुद्धम् अस्ति। शुद्ध पदं विकल्पेभ्यः चिनुत-

(केवलं प्रश्नत्रयम्) (1 x 3 = 3)

(i) गृहे <u>अनेकानि</u> अतिथयः आगच्छन्।

(क) अनेके (ख) अनेकम्

(ग) अनेकाः (घ) सर्वेभ्यः

(ii) एतत् दृष्ट्वा बालकाः प्रसन्नाः <u>अभवत्</u>।

(क) अभवताम् (ख) अभवन्

(ग) अभवत (घ) भवत

(iii) आवाम् नाटकम् द्रक्ष्यामि।

(क) वयम् (ख) आवाम्

(ग) अहम् (घ) सर्वेभ्यः

(iv) सा श्वः मम गृहम् आगच्छत्।।

(क) आगमिष्यामि (ख) आगमिष्यति

(ग) आगच्छन् (घ) आगमिष्यसि

पठितअवबोधनम 30 आङ्काः

प्रश्न12 अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत –

व्याघ्रः - गच्छ, गच्छ जम्बुक ! त्वमपि किञ्चित् गूढप्रदेशम्। यतो व्याघ्रमारीति या शास्त्रे श्रूयते तयाहं हन्तुमारब्धः। परं गृहीतकरजीवितो नष्टः शीघ्रं तदग्रतः।

जम्बुकः - व्याघ्र ! त्वया महत्कौतुकम् आवेदितम् यन्मानुषादपि बिभेषि।

व्याघ्रः - प्रत्यक्षमेव मया सात्मपुत्रौ एकैकशः मामतुं कलहायमानौ चपेटया प्रहरन्ती दृष्टा।

जम्बुकः - स्वामिन् ! यत्रास्ते सा धूर्ता तत्र गम्यताम्। तव पुनः तत्र गतस्य सा सम्मुखम् अपीक्षते यदि, तर्हि त्वया अहं हन्तव्यः इति।

व्याघ्रः - यदि त्वं मां मुक्त्वा यासि तदा वेलापि अवेला स्यात्।

जम्बुकः - यदि एवं तर्हि मां निजगले बद्ध्वा चल सत्वरम्।

1. एकपदेन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्) ½x2=1

(i) व्याघ्रः कं गूढप्रदेशं गन्तुं कथयति?

(ii) सा कया प्रहरन्ती दृष्टा?

(iii) जम्बुकः व्याघ्रं कुत्र बद्ध्वा सत्वरं चलितुं कथयति?

2. पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1x2=2

(i) यदि त्वं मां मुक्त्वा यासि तर्हि किं स्यात्?

(ii) जम्बुकः स्वामिन् कुत्र गन्तुं कथयति?

(iii) व्याघ्रः प्रत्यक्षं किं दृष्टवान्?

3. प्रदत्तविकल्पेभ्य: उचितम् उत्तरं चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नत्र प्रश्नद्वयम्) 1x2=2

(i) **शृगाल:** इति पदस्य पर्यायपदं किम्?

क) चित्रकः ख) व्याघ्रः ग) जम्बुकः

(ii) **वेला** इत्यस्य विलोमशब्दः कः?

क) अवेला ख) अचला ग) विवेला

(iii) "मां निजगले बद्ध्वा चल सत्वरम्" इति वाक्ये **क्रियापदं** किम्?

प्रश्न 13 अधोलिखितं गद्यांश पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत। (5)

अस्ति देउलाख्यो ग्रामः। तत्र राजसिंहः नाम राजपुत्रः वसति स्म। एकदा केनापि आवश्यककार्येण तस्य भार्या बुद्धिमती पुत्रद्वयोपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता। मार्गे गहनकानने सा बुद्धिमती एकं व्याघ्रं ददर्श। सा व्याघ्रमागच्छन्तं दृष्ट्वा धाष्टर्यात् पुत्रौ चपेटया प्रहत्य जगाद-"कथमेकैकशो व्याघ्रभक्षणाय कलहं कुरुथः? । अयमेकस्तावद्विभज्य भुज्यताम्। पश्चाद् अन्यो द्वितीयः कश्चिल्लक्ष्यते"। इति श्रुत्वा व्याघ्रमारी काचिदियमिति मत्वा व्याघ्रो भयाकुलचित्तो नष्टः।

(अ) एकपदेन उत्तरत। (केवलं प्रश्नद्वयम्) (1/2 × 2 = 1)

(i) सा बुद्धिमती कुत्र एकं व्याघ्रं ददर्श?

(ii) राजसिंहः कः आसीत्?

(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत। (केवल प्रश्नद्वयम्) (1 × 2 = 2)

(ii) बुद्धिमती कयोपेता पितृगृहं प्रति चलिता?

(iii) मार्गे सा बुद्धिमती किं ददर्श?

(इ) निर्देशानुसारम् प्रदत्तविकल्पेभ्य उचितम् उत्तरं चित्वा लिखत (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1*2=2

(i) क: भयाकुलचित्तो नष्टः?

(1) व्याघ्रः (ख) राजपुत्रः (ग) भार्या

(ii) भार्या इति पदस्य पर्यायपदं किम्?

(1) बहिनः (ख) पत्नी (ग) पुत्रः (घ) पति

(iii) चतुरः इत्यस्य विलोमशब्दः कः?

1) मूर्खः (ख) पिपासा (ग) सरसा (घ) मग्नः

प्रश्न14 अधोलिखितं पद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लिखत (5)

अवक्रता यथा चित्ते तथा वाचि भवेद् यदि।

तदेवाहुः महात्मानः समत्वमिति तथ्यतः॥

(अ) एकपदेन उत्तरत-(केवलं प्रश्नद्वयम्) (½ × 2 = 1)

(i) वाचि का भवेत्?

(ii) अवक्रता कुत्र भवेत्?

(iii) महात्मानः किम् आहुः?

(आ) पूर्णवाक्येन उत्तरत-(केवलं प्रश्नद्वयम्) (1 × 2 = 2)

(i) चित्ते इव कुत्र अवक्रता भवेद्?

(ii) केनरूपेण महात्मानः समत्वम् आहुः?

(iii) यथार्थरूपेण इति पदस्य किं समानार्थकं पदं प्रयुक्तम्?

(इ) निर्देशानुसारम् प्रदत्तविकल्पेभ्य उचितम् उत्तरं चित्वा लिखत (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1*2=2

(i) **अपकर्षः** इति पदस्य किं विलोमपदं प्रयुक्तम्?

(क) अनाथः (ख) विरागः

(ग) उत्कर्षः (घ) अवनति

(ii) **मेघः** इति पदस्य पर्यायपदं किम्?

(1) वृक्षः (ख) पादपः

(ग)तरुः (घ) जलदः

प्रश्न15 रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत । (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) (1 x 5 = 5)

(i) महानगरेषु वाहनानाम् अनन्ताः पङ्क्तयः धावन्ति।

(ii) बुद्धिमती चपेटया पुत्रौ प्रहतवती।

(iii) मयूरस्य नृत्यं प्रकृतेः आराधना अस्ति।

(IV) सुराधिपः ताम् अपृच्छत्।

(v) करुणापरो गृही तस्मै आश्रयं प्रायच्छत्।

प्रश्न16 मञ्जूषातः समुचितपदानि चित्वा अधोलिखित श्लोकस्य अन्वयं पूरयत-(1×4=4

त्यक्त्वा धर्मप्रदां वाचं परुषां योऽभ्युदीरयेत्।

परित्यज्य फलं पक्वं भुङ्क्तेऽपक्वं विमूढधीः॥

अन्वयः-यः (i) ..... वाचम् त्यक्त्वा परुषाम् वाचम् (ii) ..... (सः) विमूढधीः

पक्वम् (फलम्) (iii) ..... अपक्वम् फलम् (iv) ..... ।

[मञ्जूषा- अभ्युदीरयेत्, भुङ्क्ते, धर्मप्रदाम्, परित्यज्य

अथवा-भावार्थः

मञ्जूषायाः साहाय्येन श्लोकस्य भावार्थे रिक्तस्थानानि पूरयित्वा पुनःलिखत –

काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः।

वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः॥

भावार्थः-अस्य भावोऽस्ति यत् ..... वर्णः कृष्णः वर्तते पिकस्य अपि वर्ण ..... एव अस्ति। अतः

तयोः पिके काके च कः भेदः अस्ति अर्थात् वर्णदृष्ट्या तयोः कश्चिद् भेदो न दृश्यते। परन्तु यदा .....

समयः आगच्छति तदा तयोः स्वरैः ज्ञायते यत् क ..... अस्ति कश्च पिको वर्तते।

[मञ्जूषा- वसन्तस्य, काकस्य, काकः, कृष्णः

प्रश्न 17.अधोलिखित-कथांशं समुचितक्रमेण लिखत। (1/2 x 8 = 4)

(i) एकः कृषकः आसीत्।

(ii) पुत्रस्य दैन्यावस्थां दृष्ट्वा सुरभिः दुःखिता अभवत्।

(iii) सुरभेः इमाम् अवस्थां दृष्ट्वा सुराधिपः ताम् अपृच्छत्- 'अयि शुभे। किमेवं रोदिषि' इति।

(iv) कृषकः तं दुर्बलं वृषभं तोदनेन नुद्यमानः अवर्तत।

(v) तस्य समीपे द्वौ बलीवर्दौ आस्ताम्।

(vi) क्रुद्धः कृषकः तमुत्थापयितुं बहुवारं यत्नमकरोत्।

(vii) सः वृषभः हलम् ऊढ्वा गन्तुम् अशक्तः क्षेत्रे पपात।

(viii) तयोः बलीवर्दयोः एकः शरीरेण दुर्बलः आसीत्।

प्रश्न18 अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानां प्रसङ्गानुकुलम् उचितार्थं चित्वा लिखत - (केवलं प्रश्नत्रयम्) (1 x 3 = 3)

(i) बहिः अन्तः <u>जगति</u> तु बहुशुद्धिकरणम्।।

(क) धरायाम् (ख) संसारे

(ग) शुचि (घ) आकाशः

(ii) सः व्याघ्रः तथा कृत्वा <u>काननं</u> ययौ।

(क) कर्णम् (ख) कङ्कणम्

(ग) वनम् (घ) हस्तः

(iii) वृषभः <u>पृथिव्याम्</u> अपतत्।

(क) भूमौ (ख) संसारे

(ग) शरीरे (घ) आकाशः

(iv) मृगाः मृगैः सह <u>व्रजन्ति</u>।

(क) भ्रमन्ति (ख) धावन्ति

(ग) गच्छन्ति (घ) पठति